

Mikrotörténelem és pedagógiatörténet

Szabolcs Éva*

A tanulmány felidéz néhány mozzanatot abból az évtizedes folyamatból, amely a nemzetközi és hazai történelemelméleti és történetfilozófiai vitákat jellemezte, és amelyek egyik hozadéka a mikrotörténelem megjelenése volt. A mikrotörténeti megközelítések rövid bemutatását követi annak felvetése, hogy vajon a pedagógiatörténet él-e a mikrotörténeti szemléletmód adta lehetőségekkel. Példaként egy, a dualizmus kori néptanítóság témakörében született olyan munkát elemez a tanulmány, amely tudatosan fókuszált a mikrotörténeti megközelítésre, és egy korabeli néptanító egyedi életének tényeiből tudott általánosabb következtetésekre jutni.

Kulcsszavak: történeti megismerés, mikrotörténelem, pedagógiatörténet, néptanító

A mikrotörténelemről

A történettudomány művelésével kapcsolatos hazai és nemzetközi viták, amelyek ismeretelméleti, történelemfilozófiai kiindulásúak, csak részben érintették meg a pedagógiatörténeti kutatásokkal foglalkozó szakembereket. Bár kétségtelen, hogy a tartalmi sokszínűség és a módszertani, szemléletbeli megoldások sokszor nem választhatók el egymástól, a történelemmel foglalkozó tudományos kutató tudatosságának fontos eleme a választott elméleti, módszertani megoldásokra való reflektálás. Ha a hazai pedagógiatörténeti kutatások utóbbi két évtizedén végigtekintünk, komoly tartalmi gazdagodás figyelhető meg, de a módszertani nyitás, a történelemelméleti reflexió szerényebb volt. Ez utóbbihoz sorolhatjuk Kéri Katalin összefoglaló kismonográfiáját (Kéri, 2001), Németh András és Szabolcs Éva összefoglaló áttekintését a nemzetközi neveléstörténeti kutatásokról (Németh és Szabolcs, 2001), Géczy János fejtegetéseit a neveléstudomány és a neveléstörténet viszonyáról (Géczy, 2002), de egyébként alig találunk reflexiót arra, hogy a történeti megismerésről újabban megjelent írások (például, Gyáni, 2000, 2010) mennyiben hatottak a pedagógiatörténet művelésére, a pedagógiai jelenségek, problémák hogyan válnak kutatás tárgyává a múlt-jelen-jövő idősíkjaiban. Mind a szakemberekben, mind a pedagógia, neveléstudomány művelőinek nagy részében az a kép él a történeti kutatásokról, hogy ezek kizárólag múltba révedő, a múltat pusztán leíró, rekonstruáló, elefántcsont-toronyban születő alkotások. A történelem a jövő tudománya – fogalmazta meg John Dewey (idézi Boros, 2013), és ez a csak első pillanatra meghökkenítő megállapítás arra inti a pedagógiatörténettel foglalkozókat, hogy a történeti megismerés lehetőségeit, filozófiai, társadalomtudományi horizontjait újraértelmezzék, legalábbis történeti kutatásuk részének tekintsék. A történeti gondolkodásról szóló viták sokrétűsége, az egyes országokban folyó ismeretelméleti diskurzusok iránya, tartalma (például, Gyáni, 2000, 2010, Szekeres szerk. 2003) azzal a tanulsággal szolgál, hogy nézőpontok, megismerési utak sokasága van jelen korunk történettudományokat művelő kutatóinak munkáiban. A történészek által korábban használt fogalmak átértelmeződnek, megjelennek újabb fogalmak annak megmutatására, hogy milyen értelmezési keretben végzik kutatásaikat a történészek.

Ilyen új fogalom a mikrotörténelem is, amely kifejezés az 1960-as, '70-es években jelent meg az európai történetírásban. Lehetetlen egyetlen meghatározást adni a jelentésére, hiszen számos értelmezése létezik. Szijártó M. István áttekintésében kiemeli a szűkebb értelmezést követő olasz mikrotörténelmi iskola követőit, illetve a

* Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar Neveléstudományi Intézet, intézetigazgató, egyetemi tanár, szabolcs.eva@ppk.elte.hu

tágabban, a történeti antropológiához közelítő társadalomtörténeti irányzatokat (*Szijártó*, 2003). Az előbbieket, például, *Carlo Ginzburg* és *Giovanni Levi* egy-egy faluközösség, család vagy egyén történeti vizsgálatát mikroszkopikus ráközelítéssel, a forrásokból kirajzolódó kapcsolati hálók feltárásával képzelik el. A tágabb, társadalomtörténetinek tekintett irányzatok eltérnek az általános társadalomtörténeti megközelítésektől: nem struktúrákat, folyamatokat vizsgálnak, hanem átlagembereket, a mindennapi élet kultúráját. Mindkét irányzat közös vonása, hogy a történeti kutatásokban alkalmazott kvantitatív eljárásokkal (például, a történeti statisztikával) szemben alternatívát mutassanak. Bár sokan nem értenek egyet vele, de megközelíthető a mikrotörténelem a posztmodern történetírás felől is: a múlt egyes elemei történészi konstrukcióként jelennek meg, hiszen nincs egységes, objektív múlt, mert a történész által használt nyelv formálja a múlt valóságát. Egyes történészek a történelem során megjelenő egyediség kutatásával, apró részletekbe menő bemutatásával azt a posztmodern gondolatot erősítik, hogy a múlt darabjainak megismerése különböző olvasatokat kínál, és soha nem alakítható ki egységes „objektív” kép egy-egy történeti jelenségről. Az a mikrotörténeti érdeklődés, amely a múlt emberi mentalitását, gondolkodásmódját kívánja vizsgálni, szintén abba az irányba vezet, hogy a múlt értelmezendő, sőt, többféle-képpen értelmezhető világokat mutat meg (*Gyáni*, 2000, 42.). Ezzel összefüggésben jelent meg az a szemlélet, amely a múlt folyamatos újraalkotásáról beszél (*Szekeres*, 2003, 10.), és ebben jut szerephez a mikrotörténeti megismerés.

Vannak, akik általában történetírói stílusra és nem jól meghatározott történetírói módszerre alkalmazzák a mikrotörténelem fogalmát; úgy gondolják, inkább látásmód, érzékenység, orientáció (*Brooks, DeCorse és Walton*, 2008. 4.). A mikroszkopikus részletességű elemzésektől azt várják a történészek, hogy korábban fel nem ismert jelenségeket, tényezőket hozzanak felszínre. Sokan úgy értelmezik, hogy egy lokális perspektíva megmutatása segít megérteni a globális mintázatokat vagy éppen a nagy igazságokat, tanulságokat, hosszú adatsorokból következtethető tényeket fedezhetjük fel a kis világokban. A mikrotörténet meghatározásának nehézsége, sok történészt arra késztet, hogy hangsúlyozza a mikro-szintű megközelítés valamihez képest értendő, ezért szerepe abban áll, hogy egy adott történeti kutatás mikro-és makroszintjeinek találkozását segítse elő, és ezzel nyújtson új eredményeket, felismeréseket (*Brooks, DeCorse és Walton*, 2008. 4.). Ehhez áll közel az értelmezés, amely a biográfiai kutatást egyértelműen mikrotörténelemnek tekinti azzal az indoklással, hogy az egyes emberrel való foglalkozás mikroszintje vezet majd el a társadalom- és politikatörténet átfogóbb következtetéseire. (*Gordon*, 2008) Vannak, akik annak meghatározásával lépnek közelebb a mikrotörténethez, hogy mit nem takar a fogalom: a múlt kis világainak kutatása nem a múlt töredezettségét kívánja hangsúlyozni, nem menekülést jelent az apró jelenségek akár egzotikusnak tűnő világába (*Brooks, DeCorse és Walton*, 2008, 5.).

Egy pedagógiatörténeti példa

A mikrotörténelem recepciójával foglalkozó hazai szakirodalom (például, *Szijártó*, 2003, *Papp-Szijártó* szerk. 2010) a külföldi, programadó munkák mellett már fel tud sorakoztatni olyan hazai kutatásokat is, amelyek a mikrotörténelem valamilyen szempontú műveléséből születtek.¹ Vajon elmondható ez pedagógiatörténeti kutatásokról is? Találunk-e az egyediséget, a korabeli emberi (például, felnőtt-gyermek, pedagógus-gyermek) kapcsolatokat, a mindennapi életet pedagógiai nézőpontból vizsgáló kutatásokat? Az iskola mindennapi világának feltárása érdekes lehet-e a múlt kutatóinak? Vannak-e vállaltan olyan mikrotörténeti szemléletű kutatások, amelyek a „megfigyelt egyedi eset kontextusrendszerét bontják ki” (*Szijártó*, 2003, 509.), esetleg a mikrotörté-

1. Például, Fügedi Erik (1999): *Az Elefanthyak. A középkori magyar nemes és klánja*. Osiris, Budapest.; Für Lajos (2000): *A berceli zenebona, 1784. Kísérlet a történelmi pillanat megragadására*. Osiris, Budapest; Erdélyi Gabriella (2005): *Egy kolostorper története*. MTA.TTI. Budapest.

netre jellemző antropológiai orientációt követik azzal, hogy „jelentős következtetéseket vonnak le jelentéktelen, ám igen sűrű szövésű tényekből”? (Geertz megfogalmazását idézi *Szifjártó* 2003, 509.)

A mikrotörténeti látásmód felmutatására jó példa *Baska Gabriella*. Iskola, gyermek és tanítói ideál a 19. és 20. század fordulóján című munkája, amely azt is példázza, hogy reflektálni szükséges a történetírói nézőpontokra, valamint azt is megfigyelhetjük e pedagógiatörténeti kutatásból, hogy maga a mikrotörténeti megközelítés több különböző kutatásmódszertani megoldással érhető el. A szerző annyiban tartja mikrotörténeti kutatásnak munkáját, amennyiben a dualizmuskori néptanítókat sokat kutatott témáját az eddigiektől eltérő módszerekkel, más források alapján vizsgálja, egy korabeli néptanítói életút bemutatásán keresztül közelíti meg (Baska, 2011, 8.). A kiválasztott néptanító, *Budai Elek* 1850–1906 között élt, és Désen, Szolnok-Doboka vármegyében volt tanító. A szöveges források, amelyek alapján a szerző megkísérli felvázolni az életutat, a 25 éves tanítói jubileumára kiadott kötet és a Budai halálakor írt visszaemlékezések. Nem véletlen, hogy a szerző sokat időzött a szövegforrások mibenlétének taglalásánál, a forrásszövegek társadalomtudományi értelmezésénél. Azt az interpretációt fogadta el, hogy a történeti (mikrotörténeti) kutatásban a szöveg formájában megjelenő emberi megnyilvánulásokat kutatja. (Baska, 2011, 21.). A szöveggel való foglalkozás különböző módszertani formái eredményezték, hogy az egyediségében megmutatott tanítói életútnak a korban átlagosnak számító és kivételesnek tekintett mozzanatai együttesen rajzolták fel *Budai Elek* pályafutását.

Az előbbieken láttuk, hogy a mikrotörténeti kutatás meghatározásával foglalkozó történészek számos jellemzőt sorakoztattak fel e történeti megismerési mód azonosítására. Ha ezek közül néhányat megnézünk, jól láthatóan alkalmazhatóak *Baska Gabriella* kutatására. Az „egyedi eset”, *Budai Elek* néptanító korabeli pályafutása kontextusában, a dualizmus kori közoktatásügy extenzív formálódásának időszakába ágyazva jelenik meg. A szerző nemcsak egy külön fejezetet szentel a kor bemutatásának (Baska, 2011, 34–38.), hanem *Budai* tanítói pályáját folyamatosan szembesíti a dualizmus iskolaügyének alakulásával, jellemzőivel. A következő, hosszabb idézetből kiviláglik, hogy a korszakra jellemző, makrotörténeti általánosítások hogyan találkoznak az egyedi történettel, hogyan erősíti egymást a két megközelítés. A téma a néptanító(k) anyagi helyzete: „*Budai Elekkel kapcsolatosan konkrétan sose írták le, hogy anyagi gondok gyötörték volna, csupán áttételes utalások hangzottak el a pálya rögzös voltával kapcsolatban... 'Nemzet napszámosa jó Budai Elek!' 'E rögzös, de magasztos pályán...!' Mindez persze sokkal inkább jellemző a pálya mindenkori megítélésére: az elhivatottság és a pénztelenség kettősségére, semmint Budai saját sorsára... nyilvánvaló, hogy néptanító és néptanító között egzisztenciális szempontból nagyon nagy különbségek voltak a korszakban, részben abból adódóan, hogy felekezeti iskolában tanított-e vagy sem, és ha felekezetiben, akkor mely felekezet volt az iskola fenntartója, részben pedig a település városias, illetve falusias jellegéből adódóan, ez ugyanis azt is meghatározta, hogy konkrétan mit kapott fizetés gyanánt. Budai Elek egy városi (megyeszékhelyi), 4 tanítós osztott elemiben tanított, az intézmény igazgató tanítója lett, ami a tanítószáma elit rétegébe sorolta. Életének azonban volt még egy mozzanata, amelyet nem hagyhatunk figyelmen kívül, s amely éppoly meghatározó lehetett viszonylagos kiegyensúlyozott anyagi helyzetében, mint más tényezők, nevezetesen: nőtlensége.” (Baska, 2011, 44–45.)*

Hasonlóképpen értelmezte a szerző a korabeli tényleges tanítási tevékenységet, amikor a korszak ideális tanítóképét igyekezett egybevetni azzal, ami megtudható volt *Budai Elek* iskolai, osztálytermi működéséről. Itt nemcsak a professzióra jellemző általános ismérvek makrotörténeti és egy konkrét néptanító hivatásgyakorlásának mikrotörténeti kettőséről van szó, hanem arról is, hogy ez utóbbi komoly forráskritikai megközelítést igényel, hiszen – ahogy arról már volt szó – a forrásként használt szövegek műfajuk alapján laudációt jelentenek, vélhetően elfogult szövegezéssel. *Baska Gabriella* a néptanítókkal kapcsolatos korabeli elvárásokat a 19. század második felében született neveléstani szakkönyvekből és a pedagógiai sajtóból idézi fel, és az alábbi idézet mu-

tatja, hogyan szembesíti ezt *Budai Elek* pályafutásával: „Jó néhány követelményt megfogalmaztak a korabeli lapok is azzal kapcsolatban, hogy milyen az ideális tanító... Legyen művelt, szakképzett, jellemes, kötelességtudó és lelkiismeretes. Igyekezzen mestere lenni szakmájának, vezérleje mindenkor a hazaszeretetet. Az iskolában alakítson ki családi jellegűt, keltsen bizalmat önmaga iránt, legyen következetes, legfőbb fegyvere a szeretet legyen. Legyen tapintatos és óvatos, tartson mértéket... legyen önmaga legszigorúbb bírója... Illúzió volna azt gondolni, hogy meg lehetett felelni ezeknek az elvárásoknak, ha csak nem *Budai Elek*, akinek halála után kollégái törekedtek arra, hogy hasonló képet hagyjanak örökül róla.” (Baska, 2011. 58.) Az ideális, tehát elérhetetlenül igényes néptanító-kép és a visszaemlékezésekben felidézett *Budai Elek* igen közel kerül egymáshoz a szerző szerint: „Ahány visszaemlékezés, annyi megerősítése annak az elvnek, hogy a tanító bizalmat kell, hogy ébresszen tanítványaiban. Úgy tűnik, *Budai* mestere volt ennek. Tanítási módszereit illetően ismeretes volt, hogy az első két-három hónapot könyv és íróeszköz nélkül töltötték a tanulói, akiket imákkal, játékkal, verssel, dalokkal, tornával, beszélgetéssel, mesékkel próbált ráhangolni a későbbi tanulásra... Tanítványai mindegyike kiemelte, hogy otthonossá tette a számukra az iskolát, és segített legyőzni a félelmeiket.” (Baska, 2011. 59.)

Az iskolai értesítőkben fennmaradt *Budai Elek*nek néhány ünnepi beszéde, amelyeknek elemzése ismét alkalmat ad a szerzőnek arra, hogy a korszak tágabb pedagógiai világát és kutatásának tárgyát szembesítse egymással: „Ezekben a beszédekben, amelyek részletes elemzésétől most el kell tekintenünk, a mai olvasó számára is feltűnően kedves hangnemben szól tanítványaihoz. Stílusából egy igazán gyermekszerető tanító képe bontakozik ki. Joggal vetődik fel a kérdés, vajon nem csupán a korszak retorikájára jellemző, megszokott beszédmódot hallhatjuk-e előadásaiban? Hiszen a 19. század vége nyilvános beszédeinek többsége rendkívül érzelmdús, sőt érzélgős a mai fül számára. Az értesítők azt bizonyítják, hogy – legalábbis tanítótársai hasonló megnyilvánulásaival összevetve – *Budai* jóval „gyermekközpontúbb” hangon szólalt meg, mint a környezetében működő pedagógusok többsége, úgyelve arra, hogy a legapróbb tanuló is megértse, amit a tanítója közölni akart vele.” (uo.) Az idézet tükrözi azt a dilemmát, amellyel a múlt kutatója folyamatosan szembetalálkozik: vajon a forrásokból a felidézett múlt általánosíthatósága vagy egyedisége olvasható ki. A szerző szándékai szerint ez utóbbit hangsúlyozza.

A *Budai Elek* tanítói pályáját feltáró kutatásra jellemző a mikrotörténeti megismerésnek az a sajátossága is, hogy az apró, sokszor jelentéktelennek tűnő életrajzi adalékok összessége új olvasatot kínál – esetünkben a korabeli néptanítói pálya és életforma megértéséhez. Nézzünk néhány példát erre! „A pénzből, amelyet magára fordíthatott, járt például az 1873-as bécsi világiállításon, később a „Magyar mérnök- és építőegylettel” körbeutazta Európa nagyvárosait, nagy kiránduló hírében állt, volt a Magas-Tátrában és meglátogatta Erdély legnevezetesebb fürdőhelyeit. A kerékpár elterjedésekor kerékpártúrát tett, Magyarország majd minden táját bejárta, amely alkalmat adott arra is, hogy számos ismerősre tegyen szert.” (Baska, 2011, 46.) Ezekből az életrajzi adalékokból a szerző az alábbi következtetéseket fogalmazta meg: „...ez az életmód egy újfajta polgárosuló világ mindennapjaiba illik, a fürdőjárástól a kiránduláson át egészen a kerékpározás, mint szabadidős tevékenység korabeli elterjedéséig. Nyilvánvaló, hogy ezt az életmódot többgyermekes család fejeként nem vállalhatta volna. Sem pénze, sem ideje nem lett volna az ilyenfajta mindennapokra egy családdal a háta mögött. Ambíciója, munkabírása és nőtlensége az átlagos tanítói lét minőségi meghaladását biztosította tehát számára.” (Baska, 2011, 46-47.) Hasonló gondolatmenetet figyelhetünk meg amögött az életrajzi tény mögött, hogy *Budai Elek* – a forrásokból jól megmutatkozóan – számos társadalmi funkciót töltött be, amelyet a szerző részletesen fel is sorol, majd e látszólag túlzott aprólékosággal megmutatott életrajzi adalékokat mélyebb következtetések felé viszi. Hiszen válaszra vár az a kérdés, hogy a tanítói hivatás e feladatvállalásokkal hogyan függ össze. „Nem nagyon lehetett a városban olyan szervezet, amelynek ne lett volna a tagja:

- a Vöröskereszt-egylet dési fiókjának elnöke
- a »Deési műkedvelőegylet« dal-és zeneosztályának munkatársa
- a Szolnok-Doboka megyei Nemzeti Színház egyik alapítója, illetve részvényese
- a korcsolyázóegylet választmányi tagja
- a dési jótékonyági nőegylet multságainak főrendezője
- a dési tanítókból szerveződő dalkör vezetője
- a dési tűzoltózenekar szervezője és háznagya
- az iparosifjak önképző és betegsegélyező egyletének titkára
- ugyanezen egylet dalkörének karnagya
- a polgári fúvószenekar igazgatója (velük felutazott Budapestre a Millennium ünnepségsorozatára)
- a szamosmenti kerékpáregylet versenybíróóságának tagja
- az önkéntes tűzoltóegylet szervezője és tagja

Úgy tűnik, a polgárosuló Magyarország vidéki városi társaséletének igen hatékony tényezője lehetett a tanító, amennyiben képességei, lehetőségei és nem utolsósorban személyes motiváltsága erre alapot adott. Kétségtelenül összefügg ez a hivatással, amit űzött, és az iskola 'társadalmi csoportokat integráló' funkciójával." (Baska, 2011, 51–53.) Látható tehát, hogy az „igen sűrű szövésű tények” hogyan hozhatók összefüggésbe a néptanítóval, mint egy foglalkozási csoport tagjával.

A bemutatott kutatás tekinthető a mikrotörténeti szemlélet érvényre jutásának, de felerősít egy, már említett problémát is: lehet-e mintázatokat találni a mikro- és makroszint között? (Papp és Szijártó szerk. 2010. 14.) Milyen az átjárás e két nézőpontot felmutató történeti elemzés között? Baska Gabriella munkája abban is segít, hogy meglássuk a hidat a nagy, átfogó történelem és az apró jelenségek között. Mikrotörténelmet írni csak a makrofolyamatok ismeretében lehet, hiszen például Budai Elek néptanító életének egyedi mozzanatai úgy nyernek értelmet, ha tudjuk mivel összevetni ezeket, ha életének különlegesnek tűnő tényei a korabeli néptanítóságról meglévő professziótörténeti ismereteink tükrében helyezkednek el, de ezek a társadalomtörténeti ismeretek éppen az olyan apró élethelyzetekből állnak össze általános képpé, mint amelyekről Baska Gabriella tudósít. A választott perspektíva ad sajátos értelmezést, színezetet, ha úgy tetszik mikrotörténeti hangsúlyt kutatásának.

Jól tudjuk, hogy egy-egy történetkutatási megközelítés szinte divattá válik különböző időszakokban. A mikro-történelem szemléletmódjának alkalmazása pedagógiatörténeti kutatásokban még várat magára. „Ha elég közel megyünk a múlthoz, nemcsak olyan dolgokat vehetünk észre, amelyek távolról nem láthatók, hanem olyan dolgokat is, amelyek választ adhatnak az egészre vonatkozó kérdéseinkre.” (Papp és Szijártó szerk. 2010, 18.) Ennek az útnak a bejárása számos pedagógiai jelenség megértéséhez viheti közelebb azokat, akiket a múlt és jelen kapcsolata a jelen formálása szempontjából is érdekel.

Szakirodalom

1. Baska Gabriella (2011): *Iskola, gyermek és tanítói ideál a 19. és 20. század fordulóján*. Gondolat Kiadó, Budapest.
2. Boros János (2013): Felfedezés a tudományban és a kultúrában. *Magyar Tudomány*. 6. 738–747.
3. Brooks, J., DeCorse, Ch. and Walton, J. (2008): *Small Worlds. Method, Meaning and Narrative in Microhistory*. School for Advanced Research Press, Santa Fe.
4. Géczi János (2002): A neveléstudomány történeti dimenziói. *Művelődés és/vagy neveléstörténet. Új Pedagógiai Szemle*. 2. 70–78.
5. Gordon, L. (2008): Biography as Microhistory, Photography as Microhistory. In: Brooks, J., DeCorse, Ch. and Walton, J.: *Small Worlds. Method, Meaning and Narrative in Microhistory*. School for Advanced Research Press, Santa Fe. 145–171.
6. Gyáni Gábor (2000): *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Napvilág Kiadó, Budapest.
7. Gyáni Gábor (2010): *Az elveszített múlt*. Nyitott Könyvműhely, Budapest.
8. Kéri Katalin (2001): *Bevezetés a neveléstörténeti kutatás módszertanába*. Műszaki Kiadó, Budapest.
9. Németh András – Szabolcs Éva (2001): A neveléstörténeti kutatások főbb nemzetközi tendenciái, új kutatási módszerei és eredményei. In: Báthory Zoltán és Falus Iván (szerk.): *Tanulmányok a neveléstudomány köréből*. Osiris Kiadó, Budapest. 46–76.
10. Papp Gábor és Szijártó M. István (2010, szerk.): *Mikrotörténelem másodfokon*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
11. Szekeres András (2003, szerk.): *A történész szerszámosládája*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
12. Szijártó M. István (2006): A mikrotörténelem. In: Bódy Zsombor és Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Osiris Kiadó, Budapest. 494–513.